

А.В. Москаленко*

АРХЕОЛОГІЧНІ МУЗЕЇ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКИЙ АСПЕКТ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті аналізується культурно-просвітницька робота археологічних музеїв закладів вищої освіти України. З'ясовується роль університетських археологічних музеїв в популяризації археологічних знань та їх місце в системі міських закладів культури археологічного профілю.

Ключові слова: археологічний музей, заклад вищої освіти, культурно-просвітницька робота, експерсія, виставка, археологічний гурток.

Археологічні музеї у закладах вищої освіти не є новим явищем на українських теренах і своїм корінням сягають першої третини XIX ст., виникаючи у стінах перших університетів. Однак до сучасного етапу їх кількість суттєво зростає. Явище, яке з кількісного переходить у якісне і починає впливати на культурні процеси в міському середовищі, потребує наукового осмислення та пояснення.

Проблематика університетських музеїв нерідко фігурує на сторінках наукових видань. Серед останніх праць можна виокремити монографію львівського біолога-музеєзнавця І. Шидловського, присвячену історії зоологічних університетських музеїв (Шидловський 2012).

Археологічні зібрання закладів вищої освіти, зокрема на прикладі університетського музею Херсонського державного університету, частково висвітлені в публікаціях старшого лаборанта археологічної лабораторії кафедри всесвітньої історії та історіографії Херсонського державного університету Ілони Самойленко (Самойленко 2014; 2015). Авторка приходить до висновку, що університетська приналежність археологічного зібрання ХДУ визначає й особливості його «функціонування і основних напрямків діяльності», яка орієнтована передусім на освітній процес (Самойленко 2014, с. 33).

Ряд статей, присвячених проблематиці університетських музеїв, належить перу завідувачки Археологічного музею КНУ ім. Т. Шевченка Л. Самойленко (Самойленко 2016; 2019), завідувача Археологічного музею ЛНУ ім. І. Франка Я. Погоральського (Погоральський 2007), а також дослідникам У. Безпалько, О. Хаєцькому та ін. Однак культурно-просвітницька діяльність археологічних музеїв закладів вищої освіти й досі залишається поза увагою науковців, що і зумовлює актуальність обраної теми.

Мета цієї статті – виявити основні напрями і форми культурно-просвітницької діяльності археологічних музеїв закладів вищої освіти України на сучасному етапі і з'ясувати їх роль в популяризації археологічних знань.

Хронологічні рамки дослідження зумовлюють специфіку джерельної бази – інформація у текстовій формі, фото й відео з офіційних сайтів відповідних університетів та верифіковані сторінки в соціальних мережах.

Станом на сьогодні на території України функціонує 15 університетських археологічних музеїв (табл. 1). Історія цих закладів є темою окремого дослідження, тут лише зазначимо, що перші археологічні музеї в університетах почали виникати вже у першій третині XIX ст. У 1807 р. у Харківському університеті було засновано Кабінет старожитностей (Музей археології університету. Історія), 1836 р. – у Київському університеті з'явився Музей старожитностей (Самойленко 2016, с. 54), в останній чверті XIX ст. (за різними даними 1880 чи 1893 р.) у Львівському університеті виник Археологічний кабінет (Археологічний музей; Погоральський 2007, с. 321).

Діяльність означених музеїв характеризується перервою у функціонуванні у різні проміжки часу протягом першої половини – середини XX ст. Вони були реорганізовані або повторно засновані з новими назвами в радянський період (Музей археології університету. Історія; Самойленко 2016, с. 57; Погоральський 2007, с. 321). У радянський період в ряді інших університетів також виникли нові археологічні музеї. Проте більшість з них виникла у новітній час, в період державної незалежності України.

Сьогодні університетські археологічні музеї, як і університетські музеї загалом, не являються юридичними особами, а мають відомчий статус (належать до закладів освіти, що перебувають у сфері управління Мініс-

andrusha721@gmail.com

терства освіти і науки України) (Самойленко 2016, с. 57). Заснування університетського музею відбувається, як правило, за наказом ректора або рішенням Вченої ради профільного факультету.

Діяльність університетських музеїв ніяк не регламентується ані законодавчою базою, ані Міністерством культури, ані Міністерством освіти й науки України і фактично повністю залежить від волі і можливостей керівництва університету. Нагадаємо, в Законі України «Про вищу освіту» поняття «музей» і посада музейного співробітника навіть не фігурують. А в 2014 р. навіть було відмінено «Положення про музей при навчальному закладі, який перебуває у сфері управління Міністерства освіти і науки України», яке регламентувало діяльність університетських музеїв. Часто університетські музеї залишаються незареєстрованими і їх зібрання ніяким чином не обліковуються. Із переліченого вище витікають такі проблеми як обмеженість або взагалі відсутність: фінансування, штату співробітників, чітких програм діяльності, в тому числі культурно-просвітницької (Самойленко 2016, с. 57).

Серед археологічних музеїв закладів вищої освіти є свідчення про офіційну реєстрацію Міністерством освіти і науки України Луцького (2005 р.), Кропивницького (2015 р.) закладів. У 2010 р. Музей археології СНУ ім. Лесі України отримав звання «Зразковий музей» (Музей археології СНУ імені Лесі України).

З приводу штатного розпису університетських музеїв варто додати, що штат більшості університетських музеїв представлений однією особою – завідувачем, – який являється і головним зберігачем, і науковим співробітником, і екскурсоводом. Нерідко музейна робота здійснюється на громадських засадах співробітниками, аспірантами, студентами профільних кафедр університетів.

На думку Л. Самойленко, відсутність чіткої правової регламентації діяльності університетських музеїв і «збереження застарілих «радянських поглядів» на музей в університеті призводить до ... низького рівня використання його потенціалу як у межах діяльності університету, так і для розвитку туристичного й культурного простору міста» (Самойленко 2016, с. 57).

Експозиційний простір археологічних музеїв закладів вищої освіти, як правило, являє собою одну або дві невеликі за розміром кімнати або зали-аудиторії. Оскільки основною метою діяльності університетських музеїв є освітня і наукова, у більшості приміщень археологічних музеїв відбувається навчальний процес студентів профільних спеціальностей, на основі музейних колекцій готуються курсові, дипломні, дисертаційні роботи, про-

водиться написання наукових статей і монографій (Самойленко 2016, с. 57).

Разом з тим, археологічні музеї закладів вищої освіти здійснюють і певну культурно-просвітницьку діяльність, яка тісно пов'язана з роботою профільних кафедр, факультетів, університетів і в різних закладах вищої освіти представлена по-різному.

Університетський статус означених музеїв зумовлює і специфіку музейних відвідувачів – більшість з них представлена офіційними делегаціями (українськими, іноземними) та школярами. Якщо перші пов'язані з науково-навчальною роботою університетів, то другі являються потенційними абітурієнтами.

Однак, музеї не обмежуються цими двома категоріями відвідувачів. Так, Музей археології ХНУ ім. В. Н. Каразіна, який претендує на статус закладу культури загально-міського значення, приймає у своїх стінах різні категорії відвідувачів і функціонує як один з туристичних об'єктів міста Харкова (Музей археології університету. Історія).

Найбільш поширеними видами культурно-просвітницької роботи університетських археологічних музеїв є екскурсійна та виставкова діяльність.

Виставкова діяльність здійснюється більшістю університетських археологічних музеїв. Здебільшого виставки присвячені результатам нових розкопок і їх відкриття, як правило, приурочені до певних офіційних подій, урочистих заходів (наукових конференцій, Днів відкритих дверей, зустрічей випускників тощо).

Екскурсії у переважній більшості музеїв носять традиційний оповідальний характер. Однак варто наголосити, що проводяться не тільки в експозиційних залах, але й за межами університетських стін, в міському або й замському просторі.

Оскільки у більшості університетських археологічних музеїв відбуваються навчальні заняття, періодичність екскурсій носить епізодичний характер і відбувається у вільний від навчання час, як правило, під час урочистих заходів: конференцій, свят, Днів відкритих дверей або за попередньою домовленістю з екскурсійними групами.

Університетські археологічні музеї відносна почали застосовувати інтерактивні програми для відвідувачів, представлені передусім елементами квесту і живої гри. Наприклад, культурно-просвітницьку практику «імпровізованого розкопу» для дітей як в музейному приміщенні, так і поза ним застосовують університетські археологічні музеї КНУ ім. Т. Шевченка (Самойленко, Шидловський 2016, с. 68, рис. 8), ЛНУ ім. І. Франка (Локація «Цікава археологія» на Місті Професій у Львові 2019).

Деякі з університетських музеїв долучаються до загальнономіських культурних заходів і проєктів. Так, кілька екскурсій Археологічного музею УжНУ ім. Е. Балагурі було проведено в рамках проєкту «Відкриті екскурсії Ужгородом» (Кобаль 2017).

У травні 2019 року Археологічний музей ЛНУ ім. І. Франка спільно з Науково-дослідним центром «Рятівна археологічна служба» Інституту археології НАН України приймав участь у проєкті «Місто Професій. Львів», яке проходило на відкритому повітрі в одному з міських парків. Автори локації «Цікава археологія» розробили спеціальну програму для дітей, яка включала «різноманітні формати знайомства з археологією» – археологічні розмальовки, пазли, «імпровізовані розкопки», можливість доторкнутися до автентичних артефактів (Локація «Цікава археологія» на Місті Професій у Львові 2019).

21 вересня 2019 Музей археології ХНУ ім. В. Н. Каразіна долучився до проєкту «Ніч науки у Харкові» (Новини. Каразінський університет вкотре взяв участь в акції «Ніч науки» 2019).

З приводу культурно-просвітницької діяльності музеїв у віртуальному просторі варто відзначити, що не всі університетські археологічні музеї представлені у соціальних мережах. Для прикладу, власну сторінку в соціальній мережі «Facebook» мають тільки три заклади – Харківський, Львівський та Кропивницький. Київський – окремої сторінки не має, однак діяльність музею регулярно висвітлюється на верифікованій сторінці кафедри археології та музеєзнавства КНУ ім. Т. Шевченка.

Університетський археологічний музей, на базі якого діє археологічний гурток для школярів – ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Юні учасники гуртка «Археологія» Малога каразінського університету під наглядом фахівців здійснюють повний цикл археологічних досліджень – археологічні розвідки, польові розкопки, робота з фондовим матеріалом, підготовка виступів на підсумкових конференціях Малога Каразінського Університету, які відбуваються в Музеї археології ХНУ (Гурток археології ХНУ... 2018).

Підсумовуючи можна зробити ряд висновків. Основним чинником, який гальмує розвиток університетських археологічних музеїв, на думку більшості дослідників, є юридично-правовий. У зв'язку з чим культурно-просвітницька робота відомчих університетських музеїв суттєво поступається аналогічній діяльності звичайних музеїв і заповідників, підпорядкованих Міністерству культури.

Однак всупереч правовій невизначеності, де-факто на новітньому етапі спосте-

рігається тенденція до збільшення кількості університетських археологічних музеїв. На наш погляд, це пояснюється як об'єктивними закономірностями розвитку археологічної науки (регулярна експедиційна діяльність профільних кафедр призводить до потреби збереження, вивчення та популяризації археологічної спадщини), так і суб'єктивною діяльністю окремих фахівців-археологів (особиста ініціатива). Тому можна прогнозувати появу в найближчому майбутньому нових археологічних музеїв при університетах.

В культурно-просвітницькій роботі університетських археологічних музеїв на сучасному етапі відбувається розширення не лише форм і напрямів культурно-просвітницької роботи, але й музейної аудиторії, серед якої ця робота проводиться.

Відтак, юридичний і фактичний статус університетських археологічних музеїв в цілому зумовлює й специфіку їх культурно-просвітницької роботи, в якій можна виділити два основні напрями – популяризаторський і освітній. Популяризаторський – спрямований на поширення археологічних знань серед широкого загалу. Освітню роботу також можна поділити на два різновиди – профорієнтаційна і власне освітня. Профорієнтаційна робота спрямована на зацікавлення потенційних абітурієнтів професією археолога. Як правило, це регулярні, але разові акції, найбільш поширеною формою яких є екскурсія. Власне освітня діяльність здійснюється на постійній основі для вже зацікавлених осіб у формі археологічного гуртка.

Роль археологічних музеїв закладів вищої освіти в популяризації археологічних знань серед широкого загалу різна. В деяких містах вона невиразна, а в деяких (Харків, Кропивницький, Львів, Ужгород) – університетські археологічні музеї приймають активну участь у формуванні міського культурного середовища. Така нерівномірність, на наш погляд, пояснюється суб'єктивним фактором: в умовах юридичної невизначеності музеїв залежить від ступеню активності співробітників того чи іншого університету.

В ряді обласних центрів (Харків, Кропивницький, Миколаїв та ін.) саме університетські археологічні музеї на сучасному етапі залишаються другими наряду з краєзнавчими музеями центрами популяризації археологічних знань. Для ряду міст (Харків) і навіть областей (Волинська, Донецька, Закарпатська, Житомирська, Луганська, Кіровоградська) університетські археологічні музеї на сьогоднішній день залишаються єдиними закладами культури власне археологічного профілю.

Таблиця 1. Культурно-просвітницька робота археологічних музеїв закладів вищої освіти України¹.

№	Назва музею	Дата заснування	Форми культурно-просвітницької роботи					
			Екскурсії	Виставки	Інтерактиви (квест, жива гра)	Інші культурно-просвітницькі заходи	Археологічний гурток	Соціальні мережі
1	Музей археології Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна	1807/1837/ 1998/2015	+	+		+	+	+
2	Археологічний музей Київського національного університету імені Тараса Шевченка	1836/1987	+	+	+			+/-
3	Археологічний музей Львівського національного університету імені Івана Франка	1880/1967	+	+	+	+		+
4	Археологічний музей Донецького національного університету імені Василя Стуса	1968						
5	Археолого-етнографічний музей Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка ¹	1972	+	+		+	+	
6	Кабінет археології Дніпровського національного університету імені Івана Гончара	1975	+	+				
7	Музей археології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки	1977	+	+			+	
8	Музей археології Прикарпаття Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника	1982	+					
9	Археолого-краєзнавчий музей «Джерела» Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка	1999	+	+			+	
10	Археологічний музей-кабінет Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького	2000	+	+			+	
11	Археологічний музей Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля	2003						
12	Археологічний музей УжНУ імені професора Едуарда Балагурі	2004	+	+		+	+	
13	Музей археології та етнографії історичного факультету Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського	2009	+	+			+	
14	Археологічний музей імені Нінель Бокій Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка	2011	+	+	+	+	+	+
15	Археологічний музей Житомирського державного університету імені Івана Франка	2012	+					

¹ Дані з приводу університетських археологічних музеїв м. Дніпра, м. Донецька, м. Луганська, м. Миколаєва наводяться за станом на 2013 р.

ЛІТЕРАТУРА:

- Археологічний музей [online]. Режим доступу : <http://museums.lnu.edu.ua/archeology/> [Дата звернення 01.11. 2019].
- Історія музею. В: Музей археології СНУ імені Лесі Українки [online]. Режим доступу : <https://eenu.edu.ua/uk/structure/muzey-archeologiyi-snu-imeni-lesi-ukrayinki> [Дата звернення 01.11.2019].
- Музей археології університету. Історія [online]. Режим доступу : https://www.univer.kharkov.ua/ua/departments/history/museum/archaeology_and_ethnography_of_the_slobidska_ukraine [Дата звернення 01.11. 2019].
- Кобаль, В. 2017. Археологічний музей УжНУ ім. професора Едуарда Балагури – джерело освіти та науки краю [online]. Режим доступу : <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/news/arheologichnij-muzej-uzhnu-im-profesora-eduarda-balaguri.htm> [Дата звернення 31.10.2019].
- Гурток археології [online]. Режим доступу : <http://historiography.karazin.ua/gurtok-arheologii.html> [Дата звернення 01.11.2019].
- Новини. 21 вересня 2019 року. Каразінський університет вкотре взяв участь в акції “Ніч науки” [online]. Режим доступу : https://www.univer.kharkov.ua/ua/general/univer_today/news?news_id=9145/ [Дата звернення 01.11.2019].
- Локація “Цікава археологія” на Місті Професій у Львові [online]. Режим доступу : <https://clio.lnu.edu.ua/news/lokatsiia-tsikava-arkheolohiia-na-misti-profesiy-u-l-vovi> [Дата звернення 31.10.2019].
- Погоральський, Я. 2007. Археологічний музей Львівського університету – 40 років з часу відновлення діяльності. *Археологічні дослідження Львівського університету*, 10. Львів.
- Самойленко, І. 2014. Університетські археологічні зібрання. *Культурологічний вісник Нижньої Наддніпряни*, с. 30-34.
- Самойленко, І. 2015. Польові археологічні колекції як основа музейного зібрання (на прикладі музею Херсонського державного університету). *Scriptorium nostrum*, 1-2, с. 99-106.
- Самойленко, Л. 2016. Освіта в музеї та музейна освіта в історії Київського університету. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, 4 (131), с. 53-61.
- Самойленко, Л. Г. 2019. Про університетське музейництво України загалом і про Археологічний музей КНУ зокрема. В: Терпиловський, Р. В. (гол. ред.). *Археологія та музейна справа в системі освіти і науки. Міжнародна наукова конференція з нагоди 75-річчя заснування кафедри археології та музеєзнавства, 24-25 жовтня 2019 р.* Київ: Бібліотека Vita Antiqua, с. 60-61.
- Самойленко, Л., Шидловський П., 2016. Межиріцька стоянка: яке майбутнє в нашого минулого? *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, 4 (131), с. 62-69.
- Шидловський, І. В. 2012. *Історія музейної справи та зоологічних музеїв університетів України*. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка.

REFERENCES:

- Arkheolohichni muzei [online]. Rezhym dostupu : <http://museums.lnu.edu.ua/archeology/> [Data zvernennia 01.11. 2019]. (In Ukrainian)
- Istoriia muzeiu. In: Muzei arkheolohii SNU imeni Lesi Ukrainky [online]. Rezhym dostupu : <https://eenu.edu.ua/uk/structure/muzey-archeologiyi-snu-imeni-lesi-ukrayinki> [Data zvernennia 01.11. 2019]. (In Ukrainian)
- Muzei arkheolohii universytetu. Istoriia [online]. Rezhym dostupu : https://www.univer.kharkov.ua/ua/departments/history/museum/archaeology_and_ethnography_of_the_slobidska_ukraine [Data zvernennia 01.11. 2019]. (In Ukrainian)
- Kobal, V. 2017. Arkheolohichni muzei UzhNU im. profesora Eduarda Balahuri – dzherelo osvity ta nauky kraiu [online]. Rezhym dostupu : <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/news/arheologichnij-muzej-uzhnu-im-profesora-eduarda-balaguri.htm> [Data zvernennia 31.10.2019]. (In Ukrainian)
- Hurtok arkheolohii [online]. Rezhym dostupu : <http://historiography.karazin.ua/gurtok-arheologii.html/> [Data zvernennia 01.11. 2019]. (In Ukrainian)
- Novyny. 21 veresnia 2019 roku. Karazynskiy universytet vktore vziav uchast v aktsii “Nich nauky” [online]. Rezhym dostupu : https://www.univer.kharkov.ua/ua/general/univer_today/news?news_id=9145/ [Data zvernennia 01.11. 2019]. (In Ukrainian)
- Lokatsiia “Tsikava arkheolohiia” na Misti Profesii u Lvovi [online]. Rezhym dostupu : <https://clio.lnu.edu.ua/news/lokatsiia-tsikava-arkheolohiia-na-misti-profesiy-u-l-vovi> [Data zvernennia 31.10.2019]. (In Ukrainian)
- Pohoralskyi, Ya. 2007. Arkheolohichni muzei Lvivskoho universytetu – 40 rokiv z chasu vidnovlennia diialnosti. *Arkheolohichni doslidzhennia Lvivskoho universytetu*, 10. Lviv. (In Ukrainian)
- Samoilenko, I. 2014. Universytetski arkheolohichni zibrannia. *Kulturolohichni visnyk Nyzhnoi Naddnyprianshchyny*, s. 30-34. (In Ukrainian)
- Samoilenko, I. 2015. Polovi arkheolohichni kolektsii yak osnova muzeinoho zibrannia (na prykladi muzeiu Khersonskoho derzhavnogo universytetu). *Scriptorium nostrum*, 1-2, s. 99-106. (In Ukrainian)
- Samoilenko, L. 2016. Osvita v muzei ta muzeina osvita v istorii Kyivskoho universytetu. *Visnyk Kyivskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, 4 (131), s. 53-61. (In Ukrainian)
- Samoilenko, L. H. 2019. Pro universytetske muzeinytstvo Ukrainy zahalom i pro Arkheolohichni muzei KNU zokrema. V: Terpylovskiy, R. V. (hol. red.). *Arkheolohiia ta muzeina справа v systemi osvity i nauky. Mizhnarodna naukova konferentsiia z nahody 75-richchia zasnovannia kafedry arkheolohii ta muzeieznavstva, 24-25 zhovtnia 2019 r.* Kyiv: Biblioteka Vita Antiqua, s. 60-61. (In Ukrainian)
- Samoilenko, L., Shydlovskiy P., 2016. Mezhyritska stoianka: yake maibutnie v nashoho mynulooho? *Visnyk Kyivskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, 4 (131), s. 62-69. (In Ukrainian)
- Shydlovskiy, I. V. 2012. *Istoriia muzeinoi spravy ta zoolohichnykh muzeiv universytetiv Ukrainy*. Lviv: LNU im. Ivana Franka. (In Ukrainian)

Moskalenko Andrii V.

THE ARCHAEOLOGICAL MUSEUMS OF INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION OF UKRAINE: CULTURAL AND EDUCATIONAL ASPECTS OF ACTIVITY

Archaeological museums of higher educational institutions are not a new phenomenon at the Ukrainian territory and their origins reach the beginning of the 19th century. However, their number has increased significantly by the present stage. The phenomenon that shifts from quantitative to qualitative, influencing, in addition to the educational and scientific process in the university space, the cultural processes of the modern urban environment, requires scientific understanding and explanation.

The article describes the main formation stages of archaeological museums at higher educational institutions on the territory of modern Ukraine. The author determines when and under what historical conditions the appearance of most university's archaeological museums took place. The author thinks there were both objective and subjective premises and causes for this. The author conducts a comparative analysis of the territorial, cultural and chronological affiliation of archaeological collections that underline designated museums.

The author describes the main activities of university's archaeological museums. The special attention is paid to the systematization of the current directions and ways of cultural and educational activities of these museums. The comparative analysis of the cultural and educational activities of these institutions with the similar work of other core museums is carried out.

The author comes to conclusions about the specificity, trends of the establishing and functioning of archaeological museums of higher educational institutions of Ukraine. Particular attention is paid to generalizing the specificity of the cultural and educational work and its correlation with other activity areas of these museums. Summarizing, author determines the role of university's archaeological museums in creating of modern urban cultural space, in general, also indicates their place onto the urban cultural institutions system of archaeological profile, in particular.

Keywords: *an archaeological museum, institute of high education, cultural and educational activity, excursion, exhibition, archaeological club.*